

FÉJA GÉZA

Az igazi Csinszka?

A könyv címe azonos, de kérdőjel nélkül. Szerzője, illetve összeállítója Robotos Imre. Műfaja „dokumentumriport”. A „riport” túlzás, mert ez a műfaj közvetlen élmények lecsapódása, a szerző pedig nem ismerte Csinszkát. A dokumentumok felhasználásának kötelező előfeltétele a forráskritika. Tudta ezt, és érvényesítette a szerző? Majd meglátjuk. Egyelőre szegezzünk le annyit, hogy a könyv címe utánzás. Bölöni György legnagyobb művét *Az igazi Ady* címen jelentette meg még párizsi emigrációja idején, 1934-ben. Műve akkor kevés példányban jutott az országba, hatása mégis rendkívüli volt, kézről kézreadtuk. Személyes élmények hőségével írta, mindig igazat mond magas írói és humánus színvonalon. Ha bárki merészen kisajátítja művének a címét, akkor legalábbis meg kell közelítenie Bölöni írói érényeit? Így történt?

Robotos egyik főforrása Tabéry Géza *A csucsai várkisasszony* nevezetű könyve. Tabéry tehetséges író volt és rokonszenves ember, de torzó maradt. Ennek okaival itt nem foglalkozhatunk, de annyit el kell mondanunk, hogy *A csucsai várkisasszony* legjelentéktelenebb munkája. Lélekrajzot akart írni, de éppen ez nem sikerült, holott Csinszkától nagyszerű anyagot kapott. Művét inkább rosszul alkalmazott malícia jellemzi. Vajon mi lehetett az oka ennek? Bevehetetlennek tartotta a csucsai várat? Ady keltett benne kisebbségi érzést? Meghátrált a rendkívüli nő előtt, akár magyar volt, akár orosz, mint Thais Ivanovna Vetoschkine? A házasságban polgári révet keresett? Mind a négy eshetőség közre játszott? Utóbbi a legvalószínűbb, de térjünk könyvére. Már az első fejezet (*Bébé a lovaglópálcával*) teli malíciával: Csinszka lovaglópálcával verdesi cipellőjét, holott Tabéry a „várban” nem látott lovat. Nos, Csucsán akkor több pár lovat tartottak, ezüsttel kivert lószerszámokat, hintót, volt tehát istálló, szerszámok kamra, szín, pajta. Tabéry kevés és röpke látogatást tehetett, ha mindezt nem vette észre. Csinszkanak pedig nem hiányoztak a hibái, de szokványos nagyzási hóbortot esküdt ellensége sem talált benne. „Nagyzolása” merőben szellemi természetű volt, és súlyos gyermekkori sérüléseit takargatta véle.

Csinszka még Boncza Berta, és a tizenhatodik életév felé halad, midőn Svájcba került, Lutry híres leánypanziójába. Ekkor kezd levelezni Tabéryval, s mindjárt az elején súlyos lelki sérüléseiről panaszodik. Nemsokára meggyónja életének legnagyobb traumáját is: apját várja, aki „...tönkretett egy családot, és most én vagyok soron. De vigyázzon, mert ha tönkreteszi a jövőmet is, szeretni fogom, és ez a szeretet megöli.” Levelére Tabéry a kispolgár erkölcsi megbotránkozásával válaszolt, holott félelmetesen nagyszerű irodalmi anyagot kapott. Ekkor mutatkozott meg, hogy mégsem nagy formátumú író.

Röviden sommáznom kell a tényeket. Boncza Miklós édes nővére leányát vette feleségül, hiába tiltakozott az anya. Szegény kiszolgáltatott özvegy volt, fivére kenyerét ette, engedelmeskednie kellett. Hiába ajánl az orvos kétesztendei haladékat, mivel az ifjú és gyenge teremtés előreláthatóan belehal a szülésbe. Boncza hajthatatlan, sőt Csucsára viszi feleségét; midőn a lebetegedés következik, a falusi bába

segédkezik, orvost a közelébe sem enged, felesége el is pusztul vérmérgezésben. Az apa meg sem nézi az újszülöttet, előbb menhelybe akarja adni, végül mégis nővérének, a „fekete nősténysasnak” gondjaira bízta. Később is alig törődik vele, ha olykor meglátogatja, és játékot hoz, előbb elrontja. Csinszka a rideg téli estén nem tündérmeséket hallgatott, nagyanyja kegyetlen és erőszakos apjáról mesélt, mint a megtestesült Ósgonoszról. Boncza Bertának nem volt anyja, apja, játszótársa, éppen a személyiség kialakulásának az éveiben vezetesen egyedül élt. Félreértés ne essék, távolról sem lelki betegségről van szó, de sorsdöntő belső sérülésekről.

A sérülések utóbb sokasodtak, serdülő korában apja két ízben vitte külföldi útra a szeretőjével együtt. Egyikük néhány éve Csinszka nevelőnője volt, és botrányosan távozott. Csodálkozunk, ha a pubertás idején a leányban megszületett a nagy trauma? Ha vágyakozik valakire, aki ezt a traumát feloldja? „Megváltót” keres, és nemtője akar lenni? Naiv és koraérett? Stílusa teli szecessziós sallangokkal, mégis olykor tündöklően eredeti? Szárnyalni szeretne, de folyton börtönrácsokba ütközik, mert a leánynevelő intézetek éppen úgy börtönt jelentettek néki, mint Csucsá a „fekete nősténysással”? Szerelmes lett egy tanárjába, ám ez akkoriban csaknem minden diáklánnyal megesett. Barátságot akart kötni Tabéryval, s midőn a férfiből kitört a rejtező kispolgár, éles, de jellemző kritika kíséretében hűvös fokra állította a barátságot. Esményi szerelmet táplált egy színész iránt, nos, ilyen rajongás eléggé gyakori volt a süldő leányok életében. Végül pedig levelezni kezdett Adyval, s ez — valljuk csak be — ízlésének fejlettségéről, ugyanakkor irodalmi jártasságáról tanúskodik. Tabéry ekkor követte el életének legnagyobb mulasztását: megírhatta volna Bonczában a XX. századba tévedt és még akkor is szabadon grasszáló kényurat, Csinszkában pedig a gyermek tragédiáját az úri romlás közepette. De ha a tehetséges Tabéry ilyen tévedést követett el, csodálkozhatunk-e Robotos buzgalmán, midőn Csinszka minden mondatából vádat próbál kovácsolni?

Robotos másik forrása Lám Tibor és könyve, *A körön kívül*. A szerzőről és könyvéről eddig kevés szó esett. Mérnök volt, Csinszkával egy kolozsvári bálban ismerkedett meg, szerelem keletkezett, házasságot terveztek, Csinszka mégis folytatja levelezését Adyval. Vajon miért tette? A válasz fölötte egyszerű: személyesen még nem ismerte Adyt, verseit annál inkább, és tőle várta a legtöbbet, a teljesedést. Ady azonban, bár ígérte, évekig nem jött Csucsára, és Boncza Berta Ady-ábrándja egyre valószínűtlenebbnek tetszett. Ám, lehetséges becsülettel egyszerre két férfit szeretni? Midőn ítélünk, figyelembe kell vennünk valamit: Csinszka gyermekkorát, traumáit, sorsát és ezekből alakult személyiséget. Életében semmi sem volt szokványos, ő sem lett azzá, nem ítéhetünk róla a polgári szabvány és séma szerint. Ugyanez érvényes Lédára, aki Ady mellett férjét is szerette. „Isten szörnnyetegét” rendkívüli asszonyok szerették, ez volt a „természetes”. Csinszka jelképesen eljegyezte magát Lám Tiborral, midőn Ady váratlanul berobbant Csucsára, bár hangsúlyozta, hogy nem lánynézőbe jött, de mégis eljött, a leányban pedig lobot vetett az immár csak parázsló Ady-ábránd. Cselekednie kellett, és úgy vélem, feltétlenül becsületes lépést tett, meghívta mind Adyt, mind Lám Tibort; a két férfi barátságosan elbeszélgetett, és megtörtént a döntés: Lám Tibor elment örökre, Ady pedig ott maradt. Miért vélem becsületesnek Csinszka lépését? Mindkét férfi otthagyhatta volna, és csaknem így is történt. A leány különben Lám Tibor leveleit megmutatta Adynak. (Szólanunk kell Lám Tibor könyvének forrásértékéről, becsületes és megbízható munka, bár nem író írta, de mint mű is sokkal értékesebb Tabéry Géza emlékezőseinel. Ideje lenne fölfedezni.)

Még tartott a Léda-mámor, midőn Ady megmutatta asszonyának Boncza Berta egyik levelét. Léda elolvasta, és gyűlölettel, sőt megvetéssel nyilatkozott, mintha érezte volna, hogy a leánynak fontos szerepe lesz Ady életében. Ady, miután Csinszkat eljegyezte, több bizalmas barátja előtt fitymálva beszélt róla. Boncza Berta fölnézett Lédára, barátságára vágyott, mindhiába. Bonyolult szövevény ez, és hasztalan kerülgötjük kívülről, egészen mélyre kell hatolnunk. Hiába jelent meg egész könyv Léda ellen „valószerűsítésének” ürügyén, ő volt Ady legnagyobb asszonyélménye. Elérkezett az idő, midőn a Léda-mámor múlttá vált, de mindhalálig mérték maradt.

Ady a Léda-émléknek áldozott, midőn Csinszkát fitymálta, bár a világháború kiörése után, midőn a költő nagyon egyedül maradt, Csinszka lett a menedék, a hazatérés, az otthon, ha nem is bírt annyit adni, vagy nem tudta annyira vállalni, mint egykor Léda. Adynak megvolt az értékrendje, és szigorúan ragaszkodott ehhez. Léda gyűlölte Csinszkát, mert bitorlónak tartotta, s ezért nem vethetünk követ reá, halhatatlan szenvedélye parancsolta. Csinszka pedig — talán nem is tudatosan — így érezte, hogy vétett Léda ellen, ezért vágyakozott annyira barátságára, tehát tiengeszteledésre.

Mindez természetesen egy jöttányival se csökkenti Csinszka értékét és jelentőségét. En ütődtem meg a legjobban, midőn Robotos Ady csucsai korszakát „leggyötörőbb négy évének” merészelté nevezni. Mikor volt az Ady-sors idill? Élete szakadatlan dráma, s aki hozzá csatlakozott, drámai hősnővé vált, mind Léda, mind Csinszka. Csinszka nem nyújtott Adynak annyit, mint Léda? Ez fordítva is igaz, Léda Adyja még csak viaskodott a halállal, Csinszkáé már a szorításában vergődött. Nevezzük csak meg Ady utolsó éveinek ihletőit: Csucsá meditálásra hívó légkörét, a fiatal Csinszka melegét és a halál csontkezeinek a szorítását. (Ady nem pózolt, midőn utóbb azt mondta Csinszkának, hogy mindig hárman ülnek az asztalnál, s a harmadik a halál.) A három ihlető nagy verseket hívott fel, Csucsán tetőződött Ady filozófiai költészete, számvetése a végső dolgokkal. Ami pedig a Csinszka-verseket illeti, Ady legkülönb szerelmi verseinek a sorát gyarapítják. Szerelme nem égett olyan fekete-piros máglyatűzzel, mint a Léda-időben. Új műfajt teremtett az elegia íze melegéből, a borongás barna árnyalataiból, a meghatottság szívhangjaiból. Más vásút, mint hajdan; de távolról sem csökkent értékűt, az lett volna zuhanás, ha összekadozva ifjúságot mímel.

Robotos könyve az Ady-örökség csúnya perpatvaráról sem feledkezik meg, sőt egy másik, komoly, magasan Robotos felett álló könyv jegyzetei is megoldatlannak vélik ezt a kérdést, holott teljesen világos, csupán minden tényt és hiteles adatot ügyelembe kell vennünk. Ideje lenne ezt az ügyet véglegesen lezárnunk, és végül is „magasabbra” néznünk, amint Király István és Kovalovszky Miklós. Am nagyszabású filológiai teljesítményük hatását háttérbe szorítják a Robotos-féle álszenzációk. Az Ady-jogokat Hatvany Lajos egy pillanatra sem akarta megtartani, élvezetüket Ady züleinek szánta. Ekkor mindkét részről útnak indult a nyomorlegenda. Csinszka nyomorgásáról Fenyő Miksa számolt be Hatvanynak. Különös nyomor lehetett ez, mert Csinszka örökölte Csucsát három villával, vadászházzal, négyholdas gyümölcsösssel, vadaskerttel, az apjától származó félmillió koronát pedig még idejében régi-égekbe, időt álló értékekbe fektette. Nem kevésbé meghökkenő az Ady-szülők nyomorúsága”: birtokuk hetven katasztrális holdra rúgott, feles gazdálkodásba álltak, ezek szerint harmincöt hold tiszta hozama illette őket, ennyiből szűkölködni nehéz feladat lehetett, mégis a család erre hivatkozott. Hatvany Fenyő Miksa kérésére Csinszkára ruházta a jogokat azzal a feltétellel, hogy a jövedelmek harmada Ady édesanyját illeli. Külön levélben fejezte ki ezt a kívánságát, a levél azonban eltűnt, Csinszka pedig hallani sem akart a szülők részesedéséről. Mindezt Hatvany öbözben élőszoval is elmondotta nekem. Csinszka tehát vétett, midőn becsületet gyezség helyett a peres utat választotta. De vajon egyedül ő vétett? S ha megtette, nem volt oka erre? Végre válaszolnunk kell a kérdésre.

Ady Lajos eleve kisebbségi érzésben szenvedett. Az egyetem elvégzése után nem kapott azonnal állást az államnál, és a zilahi református gimnáziumhoz került. Vélte ellőzöttségéért bátyja forradalmi költészetét okolta, és ezt a balhítet sikerült szü-eibe plántálnia. Az „öcsém” bánatában sűrűn kilengett, adósságokat és „más meg-ondolatlanságokat” követett el. A botrány éppen a Duk-duk affér idején tört ki, s költőnek nem volt elegendő a saját baja, „az öcsém” ügyét is néki kellett rendbe hoznia, majd szinte büntudattal egyengeti öccse pályáját, mígnem Apponyi kinevezi budapestre tanárnak. Az „öcsém” azután apróbb szolgálatokat tesz bátyjának, és esben áll. Maga vallja be: „...különcködésnek bélyegezte háborúellenes magatartását.” Majd Csinszka panaszkodik az „édesnek”: „Lajoska lehetetlen leveleket ír landinak, tele rémhírekkel és többnyire nagyon túlzottan és idegesen.” Lajos, báty-

jától állítólag még életében örökösödési intézkedést hallott: „Édesnek halok meg... A feleségem az apai örökségéből megélhet...” Tanú nem volt, így bizonytalan, vajon elhangzott-e az a kijelentés, arra azonban bizonyosság, hogy az „öcsém” ki akarta rekeszteni Csinszkát az örökségből.

Ady Lajos 1923 januárjában fejezte be bátyjáról írt monográfiáját. A 190-ik oldalon olvashatunk egy levéltöredéket, Csinszka írta közvetlenül az eljegyzés után Adynak, és riadtan mentegetőzik valaminő csúnya váddal szemben. A töredékből a tényállás nem derül ki, ám ez a látszólagos kíméletesség, ez a mesterkélts homály mindenféle kínos találgatásokra adott alkalmat. De Ady Lajos csupán írásban volt ilyen szemérmes, különben vidáman szellőztette, nekem is elmondotta a csucsai „titkot”. Bajcsy-Zsilinszky Endre szokott heti vacsoráján, a Kárpátia teraszán történt. Ady Lajos mellettem foglalt helyet, és ocsmány, hihetetlen történetet mondott el, ráadásul meséje merőben ellentmondott annak, amit a könyvében közölt levéltöredékből kihámozhatunk. Ám ez a közlés a Csinszka ellen indított hadjáratnak csak egyik mozzanata volt. A könyv 239-ik oldalán Csinszka állítólag sírva közölte véle, hogy az immár halálos beteg Ady megátkozta. Az okos és művelt Csinszka ennyire elárulta volna magát? Hihetetlen.

De a Csinszka fejére oly bőséggel szórt vádak után vizsgáljuk meg „az öcsém” magatartását nagybeteg bátyjával szemben. A súlyos beteget is saját ügyeivel gyötörte és izgatta. November végén még levelet íratott alá véle Kunfihoz főigazgatói kineveztetése érdekében, majd midőn további hasznosítása reménytelenné vált, Érmindszentre utazott. Csak január harmadikán tért vissza, de midőn bátyja szanatóriumba került, három nappal halála előtt ismét Érmindszentre tért, s így temetésén sem lehetett jelen. Nem állítom, hogy Ady Lajosból hiányzott a testvéri érzés, de a rideg önzés és a mindenre elszánt törtétes erősebb volt.

Ismétlem: Csinszka nagyot vétett, midőn Ady édesanyjának nem akart juttatni az örökségből, de vajon nem attól tartott, hogy a juttatás a szülőkön keresztül Ady Lajos markát üti majd? S a történetek után csodálhatjuk, ha Ady Lajos iránt csak ellenszenvet érzett? Az idő Csinszka gyanúját igazolja. Ady Lőrinc 1927-ben eladta birtokát, csak a házat, kertet, szőlőt és néhány hold földet tartott meg. Az eladási ár sorsáról Ady Lajosné fölötté homályosan tudósít: „Jóformán fölemésztette a román konverzió... Kisebb összegből mi vettünk számukra Debrecenben egy kis házat.” Úgy érzetem, túl gyorsan intézi el az Ady-vagyon sorsát, ezért Földessy Gyulához fordultam:

— Hová került az Ady-birtok vételára?

— Debrecenbe, Ady Lajoshoz.

— És mi lett a sorsa?

— Ady Lajos saját adósságai fedezésére fordította. A maradékból azután hitvány házacskát vásárolt, de az öregek nem költöztek be.

— Át akartak jönni Magyarországra?

— Igen, Érmindszenten nyaraltak volna, de az év nagyobbik felét Debrecenben akarták tölteni. Lajosra bízták, hogy fektesse be jól a pénzt.

Lajos tankerületi főigazgató volt. Kunfi nevezte ki, a forradalmak bukása után mindenkit elbocsátottak, aki magasabb állást vállalt, többek között Juhász Gyula Babits, Benedek Marcell, Laczkó Géza veszítették el kenyerüket, Ady Lajos azonban helyén maradhatott. Gyermeektelen volt, szép fizetést élvezett, miért csinált adósságokat?

— Nagy lábon élt, lépést akart tartani Debrecen előkelőségeivel.

Tegyem hozzá, hogy a „tékozló”, a pénzzel banni nem tudó Ady Endre egyetlen holdat sem herdált el az apai birtokból? De hagyján, „az öcsém” bátyja szellem örökségét is el akarta árulni. Akkor, 1936-ban Ady Endrének már nem tudott volna ártani, én azonban az ügy szenvedő részese lehettem volna. Hatvány Lajos biztatására *Jóslások Magyarországról* címen gyűjteményt válogattam Ady publicisztika írásaiból. A könyv 1936 májusában jelent meg, többek között olyan írók méltatták mint Szabó Lőrinc és Kodolányi János. Egyszeribe kiderült, hogy Ady tegnapi cikke még mindig izgalmasan időszerűek, mert a halálra való múltnak sikerült átmenteni

magát. Nem is késett csatlósi mozgósításával, Oláh György az első között forgatta meg bunkóját: „Féja Géza tanár úr ... éppen olyan egyoldalú és naiv jakobinus politikus, mint amilyen Ady volt... A Féja-féle baloldali forradalomból csak az érdekel bennünket, hogyan tartja összeegyeztethetőnek állami tanári állásával a Jászi-féle ideológia kultuszát, a Károlyi-forradalom dicsőítését, akár Ady exhumálásával, akár enélkül?” Szóval „csak” a kenyeremet akarták elvenni. Elsőnek Tamási Áron állott mellém, *Nyíltan, de ne gonoszul* volt írásának a címe, végül pedig Ugron Gábor, az IGE elnöke. Az ördög azonban nem alszik. A fejtámadások minden áron eleget próbáltak tenni megbízóiknak, és „nagy ágyút” akartak felvonultatni ellenem, a költő öccsét, Ady Lajost. Ez a törpe ember hajlandó lett volna tiltakozni a *Jóslások Magyarországon* megjelentetése ellen, mert — szerinte — Ady Endre utóbb maga is túlhaladottnak tartotta publicisztikáját, tehát gyűjteményemmel ártottam Ady Endre jóhírének. Talán mondanom sem kell, hogy a költő sohasem tett ilyen értelmű nyilatkozatot, de nem is tehetett, mert politikai versei egy árnyalattal sem „szelídebbek” cikkeinél, sőt — lírai alkotások lévén — még nagyobb tüzet gyújtottak. De törődtek is támadóim az igazsággal, úgy vélték, ha Ady Endre édes-testvére nyilatkozik ellenem, akkor főbenjáró bűnt követtem el, és a legkevesebbet, hogy tanári állásomtól megfosszanak. Éppen akkor írtam *Viharsarok* című könyvemet, s ha Ady Lajos támadása megjelenik, bizonyosan elveszítem kenyeremet, kiadóm felbontja szerződésünket, és ez a könyvem is torzó marad. De váratlan segítség érkezett. Megszólalt Ady Lajos telefonja:

— Itt Buchinger Manó. Hallom, hogy támadni készül; Lajoskám. Én a maga helyében nem tenném.

— Miért nem? — válaszolta az „öcsém” magabiztos hangon.

— Ennyire rossz az emlékezete, Lajoskám? Maga az első világháború idején cikkeket írt a Népszavába, bár álnéven, de saját kezével. Kísérőleveleket is mellékel, ezekben gyors közlésüket kérte. Többnyire megjelentek, mert Ady Endre öccse írta, de néhányat félretettünk, mivel túlzottan forradalminak ítéltük, s megőriztük, most pedig dokumentumként örömmel közzétesszük. Nos, támad, Lajoskám?

— Nem támadok — hangzott immár megszélidült hangon a válasz:

— Nem is ajánlom. — S a beszélgetés véget ért.

Azt hiszem, Buchinger telefonjának köszönhetően, hogy egyeztetendőnyi haladékokat kaptam, elkészülhetett és megjelent a *Viharsarok*. A nagy hajsza csak azután indult meg.

Miért írom meg mindezt? A Csinszka erkölcsi hitelét rontó hadjáratot Ady Lajos indította el. Lédának „megirgalmazott”, mert nem került anyagi ellentétbe véle, annál kíméletlenebb volt Csinszkával szemben, mert az örökség sorsa forgott kockán. Ady Lajost közepes képességű, rideg és anyagias embernek ismertem. Eddig nem szóltam erről, de ha a „teljes igazság” ürügyén Csinszkáról torzképet csinálnak, akkor lássuk Ady Lajos igazi arcát. Csinszkanak pedig „leplezzük le” az erényeit is. Ezt írja 1916. február 9-én Fehér Dezsőnének: „Bandi nagyon meghült... hétfőn reggel 40 fok lázzal lepett meg. Borzasztóan megijedtem, gondolhatod. Nyolc napig 39 fok — 39,5 fok — 38 fok közt tette tönkre a láz... Még most is bennem a hideg, ha rá gondolok, hogy élet-halál között volt... Nem tréfa az, amit most leírtam, gondold el. Bandikát égő, nem is égő, de izzó testtel, gyerekversek sorait és apró kis nótákat idézve, egészen magánkívül. Istenem, de jó, hogy elmúltak ezek a rémnapok.”

Léda és Csinszka nem voltak szentek, de úgy vélem, többek: asszonyemberek. A szent alkata parancsára boldogan vállalja a szenvedést, az embernek szüntelen küzdenie kell saját életvágyával, midőn másokért áldozza magát. Léda és Csinszka egyaránt vállalták egy nagy szenvedély tűzpróbáját, különben emberek voltak, mint mindannyian. Vállalásuk azonban rendkívüli lényekké avatta őket, és tiltakozom, hogy éppen ezt a rendkívüliséget tagadják meg tőlük.

Ismerem életüket, de ha fölmerül arcuk, az antik tragédiák hősnőire gondolok.

Óbudán, 1975. augusztus.